

Ehl-i Sünnet Kelâmçılarına Göre Terâdüf

Şaban Öztürk*

Öz

Bu çalışmada terâdüf (eşanlamlılık) konusu, kelâm ilmi –özellikle Ehl-i Sünnet kelâmçıları– açısından ele alınmıştır. Konu, esasen bir dil problemi olması nedeniyle Arap dilcilerinin görüşleri öncelikle ortaya konulmuştur. Bu bağlamda terâdüfün sözlük ve terim anlamı, dilcilerden terâdüf taraftarları ve karşıtlarının görüşleri ve delilleri, terâdüfün ortaya çıkışı, terâdüfü doğuran sebepler, terâdüfün çeşitleri gibi konulara değinilmiştir. Terâdüf konusu, Ehl-i Sünnet kelâm âlimlerinin görüşleri çerçevesinde ve onların temel kelâm kaynaklarına müracaat edilerek değerlendirilmiştir. Söz konusu kelâmçıların terâdüfe yaklaşımları iki açıdan ortaya konulmuştur. Birincisi, bazı Ehl-i Sünnet kelâm âlimleri kronolojik sırayla ele alınarak terâdüf konusundaki görüşleri, müterâdif kabul ettikleri veya etmedikleri kelimeler tespit edilmeye çalışılmış ve bunlarla ilgili yaptıkları açıklamalara yer verilmiştir. İkinci olarak, ulûhiyyet, nübüvvet, âhîret, esmâ ve ahkâm, varlık ve bilgi gibi temel kelâm konularına ilişkin müterâdif oldukları iddia edilen bazı kavramlar ele alınarak aralarındaki farklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece iki ayrı kavramı bir anlamda kabul etmenin anlam kaybına yol açıp açmadığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, terâdüf, furûk, ulûhiyyet, nübüvvet, âhîret.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/Türkiye, saba-nozturk3@gmail.com, orcid.org/0000-0002-1920-2089.

The Subject of Synonymy from the Perspective of Ahl as-Sunnah Kalam Scholars

Abstract

This study discusses the subject of taraduf (synonymy) from the prospect of the science of kalam. First, the views of Arab linguists have been presented as the subject is essentially a linguistic problem. In this perspective, the lexical and term meaning of taraduf, the views and evidence of proponent and disputant linguists for the taraduf subject, the emergence of taraduf, the direct causes of taraduf, and the types of taraduf are mentioned. Then, the subject of taraduf has been evaluated within the framework of the views of Ahl as-Sunnah kalam scholars while referring to their studies. The approaches of the stated scholars to taraduf are examined in two aspects. First, some Ahl as-Sunnah kalam scholars are examined in chronological order by showing their views on taraduf, the words they repeatedly accepted or did not accept, and their explanations about these words. Secondly, the terms from kalam studies claimed to be synonyms, such as divinity, prophecy, the hereafter, names and judgments, and existence and knowledge, have been discussed to reveal their differences. Thus, it has been tried to show whether accepting two different notions as synonym leads to a loss of meaning.

Keywords: Kalam, synonymy, distinction, divinity, prophecy, hereafter.

Giriş

Kelâm ilminin temel kaynakları, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi Arapçadır. Ayrıca kelâmın konusu olan inançlarla ilgili kavramların temel kaynakları olan Kur’ân ve hadîslerin dili de Arapçadır. Dolayısıyla Arap dilinde bir olgu olan terâdüf konusu kelâm ilmini de ilgilendirmektedir. Bu sebeple önce terâdüf kelimesinin sözlük ve terim anlamını izah edip lafız-manâ ilişkisiyle ilgili diğer kavramları kısaca açıkladıktan sonra, dilcilerin ve ardından kelâmcıların konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Kelâmda terâdüf konusunda herhangi bir çalışma yapılmadığı gibi, diğer alanlarda terâdüf konusunda yapılan çalışmalarda da kelâmcıların terâdüf anlayışlarına değinilmemiştir. Dil ve edebiyat dışında yapılan araştırmalarda, genellikle Kur’ân-ı Kerîm’de terâdüf konusuyla alakalı olarak müfessirlerin görüşleri üzerinde durulmuş, bunun dışında usûl-i fıkıh âlimlerinin terâdüf ile ilgili görüşlerine yer verilmiş, kısmen de mantıkçıların terâdüfe dair görüşlerinden bahsedilmiştir. Ancak bizim kelâm âlimleri (mütakellim) olarak kabul ettiğimiz Ebû Hâmid el-Gazzâlî, Fahreddîn er-Râzî, Seyfüddîn el-Âmidî, Beyzâvî ve Zemahşerî gibi âlimler, terâdüf konusunda yapılan çalışmaların çoğunda tefsir veya usûl-i fıkıh âlimleri olarak zikredilmiştir.

1. Terâdüf Kavramı

1.1. Terâdüfün Sözlük Anlamı

Terâdüf, sözlükte r-d-f kökünden türemiş olup bu kökten gelen *ridf*, “bir şeye tabi olan”; “vezir”, “kuyruk ve arka”, “heybe, çanta”, “kralın sağ tarafında oturan kimse”, “gece ve gündüz” anlamlarına gelir. Bu kökten türeyen diğer kelimelerden *redf*, “bir şeye tabi olmak”; *redif* ve *mürtedif*, “bir kimsenin terkisine binen”; *ridâfe*, “câhiliyye döneminde kralların arkasından gidenler”; *rüdâfâ*, “bir kimsenin avanesi ve yardımcıları”; *irdâf*, “bir kimseyi terkisine bindirmek”, “tabi olmak”; *terâdüf*, “bir şeyin başka bir şeyin arkasına binmesi”; “peşpeşe dizilmesi”; *mürâdefe*, “iki şeyin birbiri ardınca gelmesi”; *irtidâf*, “birisinin ardından giderek onu tutmak”; *istidrâf*, “birinin terkisine binmek istemek” demektir.¹

1 Halîl b. Ahmed Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, tah. Abdulhamîd Hindâvî, 1. bs., c. II, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003, s. 112-113; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, tah. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, c. II, y.y., Dâru'l-Fikr, t.y., s. 503-504; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *Tâcu'l-Lüga ve Şihâhu'l-Arabîyye*, Kâhire, Dâru'l-Hadîs, 1430/2009, s. 437; Ebu'l-Kâsim Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 1. bs., c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998, s. 348.

R-d-f kökünden türeyen kelimeler ortak olarak “her ikisi de aynı çizgide olacak şekilde bir şeyin diğer şeyin arkasından gitmesi”² “bir şeyin arkasına veya peşine bitişen bir kalabalık veya kütle”³ anlamlarına gelmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de *r-d-f* kökünden türeyen kelimelerden *mürdîfîn*⁴ “peşpeşe” anlamında olup⁵ “meleklerin bölük bölük birbiri ardınca gelmesini”⁶ ifade eder. *Redife*⁷ kelimesi, “hemen peşinden gelme”⁸ anlamındadır. *Râdife*⁹ ise, “ardından gelme” anlamında olup *râcife*’nin nefha-i ûlâ, *râdife*’nin de nefha-i sâniye olduğu söylenmiştir.¹⁰ Yine *râcife*’nin, zelzeleden sonra gelecek olan kıyâmetin kopuşu olduğu da ifade edilmiştir.¹¹

Hadislerde de *r-d-f* kökünden türeyen çeşitli kelimeler geçmektedir.¹² Bu kökten gerek âyetlerde gerekse hadislerde geçen kelimelerin tamamı sözlük anlamında kullanılmışlardır.

1.2. Terâdüfün Terim Anlamı

Terâdüfün terim anlamı konusunda âlimler ve araştırmacılar arasında bir ittifak yoktur. Çünkü terâdüfî kabul edenler ve etmeyenler arasındaki görüş ayrılıkları ve her bir gruptaki âlimlerin bakış açılarındaki farklılıklar tanımlara yansımıştır.¹³ Bu tanımlardan bazıları şöyledir: *Terâdüf*, “mefhûm birliğinin olması, zât birliğinin olmaması”dır. “İnsan” ve “beşer” gibi.¹⁴ *Terâdüf*, “müfred iki veya

2 Hasan Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs., c. IV, Tahran, 1385, s. 114.

3 Muhammed Hasan Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştikâkî el-Muassal li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs., Kahire, Mektebetü'l-Âdâb, 2010, s. 790-91.

4 Enfâl, 8/9.

5 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3. bs., c. I, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983, s. 404.

6 Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştikâkî*, s. 791; Mustafavî, *et-Tahkîk*, c. IV, s. 115.

7 Neml, 27/72.

8 Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştikâkî*, s. 791; Mustafavî, *et-Tahkîk*, c. IV, s. 115.

9 Nâzi'ât, 79/6-7.

10 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. III, s. 231.

11 Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştikâkî*, s. 791; Mustafavî, *et-Tahkîk*, c. IV, s. 115.

12 Buhârî, “Hac”, 93; “Salât”, 12; “Cihâd”, 46, 59, 126, 127; “Da'avât”, 35; “Megâzî”, 37, 49, 77; “Tefsîr”, 3; “Libâs”, 98; “Edeb”, 115; “İsti'zân”, 20; Müslim, “İmân”, 47; “Hacc”, 147; “Cihâd”, 116, 120, 131, 132; “Nikâh”, 84, 87; “Hayz”, 79; “Şi'r”, 1; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 120; “Cihâd”, 44, 48; “Menâsik”, 56, 63; Nesâî, “Hacc”, 79, 228, 229; Tirmizî, “Hacc”, 54; İbn Mâce, “Menâsik”, 69, 84; Dârimî, “Vudû”, 72; “Menâsik”, 34, 52, 60.

13 Muhammed b. Abdurrahman Sâlih Şâyî, *el-Furûku'l-Lügaviyye ve Eserühâ fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs., Riyad, 1414/1993, s. 36-37.

14 Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, tah. Adnân Dervîş, Muhammed el-Misrî, 2. bs., Beyrut, 1419/1998, s. 315.

daha fazla lafzın asıl vaz‘itibarıyla bir yönden bir manâya delalet etmesidir.”¹⁵ *Terâdüf*, “Muhtelif ve münferid birçok kelimenin, bir müsemmâya veya bir manâya tek bir delaletle delalet etmesi”dir.¹⁶

Terâdüf, dilbilimcilerin değişik tanımları dikkate alınmak suretiyle genel olarak, “aralarından kök birliği ve fonetik bir yakınlık olmaksızın birden çok lafzın tek bir mana için kullanılmasıdır.”¹⁷ şeklinde tarif edilebilir.

Bazı âlimler de “müterâdif” kelimesini temel alarak tanım yapmışlardır: *Müterâdif*, “Bir müsemmâ hakkındaki muhtelif lafızlar ve ard arda gelen sigalar”dır. “İçki anlamına gelen *el-hamr* ve *el-‘ukâr* kelimeleri gibi.”¹⁸ *Müterâdif*, “Bir itibarla bir şeye delalet eden müfred lafızlardır.”¹⁹ *Müterâdif*, “manâsı bir, isimleri birden çok olan lafızdır. “Aslan” anlamındaki *el-leys* ve *el-esed* kelimeleri gibi.”²⁰

Terâdüf ve müterâdif kelimelerinin sözlük ve terim anlamları arasında ilişki olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Terâdüf kelimesinin sözlükteki, “birinin başka birinin arkasına (terkisine) binmesi” anlamı, bu hakikî anlamdan alınarak mecâzî olarak terim anlamına nakledilmiştir.²¹

Yapılan açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, terâdüf veya müterâdif kavramları lafız-manâ ilişkisiyle alakalı kavramlardan biridir. Bu bağlamda kısaca, “iki ve daha fazla kelimenin aynı mânâya gelmesi” anlamındaki terâdüfün lafız-manâ ilişkisindeki yerini anlamak için konuyla alakalı mütebâyin, müşterek, tezâd vb. gibi kavramları kısaca hatırlamakta yarar görüyoruz.

Mütebâyin, bir lafzın bir manâya delalet etmesidir. Eğer iki şey, birbirine ait hiçbir şeyi karşılamıyorsa buna “küllî tebâyün” denilir; “insan ve at” gibi. Eğer bir kısmı karşılıyorlarsa, aralarında “cüz’î tebâyün” var demektir; “hayvan ve beyaz” gibi.²²

15 Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfu Istulâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, tah. Refik el-Âcem, Ali Deh-rûc, 1. bs., Beyrut, 1996, s. 406.

16 Bkz. Hâkim Mâlik Ziyâdî, *et-Terâdüf fi'l-Luga*, Bağdat, 1980, s. 32.

17 Bkz. Mustafa Alvânî, “Arap Dilinde Terâdüf (Eşanlamlılık)”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, çev. Galip Yavuz, sayı 1, 1996, s. 231.

18 Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ‘İlmi'l-Usûl*, tah. Hamza b. Züheyr Hâfiz, y.y., t.y., s. 95-96; a.mlf., *Mihekkü'n-Nazar*, tah. Refik el'Acem, Beyrut, t.y., s. 75.

19 Celâluddîn Suyûtî, *el-Müzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, tah. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ, 4. bs., c. I, Kahire, 1958, s. 402; krş. Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîti fi Usûli'l-Fıkh*, tah. Abdulkâdir Abdullah el-Ânî, 2. bs., c. II, Kuveyt, 1413/1992, s. 105.

20 Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Mu'cemu'l-Ta'rifât*, tah. Muhammed Sıddik el-Minşâvî, Kahire, Dârü'l-Fazile, t.y., s. 167.

21 Ziyâdî, *et-Terâdüf*, s. 32-33.

22 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 96; Seyfüddîn Âmidî, *el-Mübîn fi Şerhi Me'ânî Elfâzi'l-Hukemâ' ve'l-Mütেকellimîn*, tah. Hasan Mahmûd eş-Şâfi'î, Kahire, 1413/1993, s. 72; Cür-

Müşterek, bir lafzın bir itibarla olmaksızın birden fazla şeye delalet etmesidir. Örneğin ‘*ayn* (göz) kelimesi gibi. Zira ‘*ayn* lafzı, “insanın görme organı”, “terazinin kefesini”, “suyun çıktığı kaynak” gibi şeyler için kullanılır.²³

Mütevatî’, sayıca birbirinden farklı, fakat ismin konulduğu manâda müttefik olan lafızdır. Zeyd, Ömer, Bekir ve Hâlid için kullanılan “recül/erkek” ismi; gök, yer ve insan için kullanılan “cisim” ismi gibi.²⁴

Tezâd, bir lafzın birbirine zıt iki manâya delâlet etmesidir. Hem gece hem gündüz için kullanılan *es-sarîm* (geçen) kelimesi gibi.²⁵

Bu kavramlardan her biri lafız manâ ilişkisinin farklı boyutlarıyla ilgilidir. Bizim araştırmamız terâdüf kavramı çerçevesinde olacaktır. Bu nedenle önce Arap dil âlimlerinin görüşlerini kısaca ortaya koyduktan sonra, asıl konumuz olan kelâmcıların terâdüfle ilgili görüş ve yaklaşımlarını ortaya koymaya çalışacağız.

2. Arap Dil Bilginlerine Göre Terâdüf

2.1. Terâdüfü Kabul Edenler ve Etmeyenler

Araştırmacılar, Arap dili ve edebiyatı tarihinde terâdüf konusunda görüş bildiren gerek eski ve gerekse yeni dilcileri, “terâdüfü kabul edenler” ve “terâdüfü kabul etmeyenler” olarak iki ana gruba ayırmışlardır:

2.1.1. Terâdüfü Kabul Eden Dilciler

1) Sîbeveyh (ö. 180/798)²⁶

2) Kutrub (ö. 210/825)²⁷

3) Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830)²⁸

cânî, *et-Ta'rifât*, s. 167-280; Münâvî, *et-Tevkîf 'alâ Mühimmâti't-Te'ârîf*, s. 90; Ömer Ali Makûşî, “et-Terâdüf ve'l-İştirâku'l-Lafzî ve't-Tezâd - Dirâse fî Ârâi'l-Lügaviyyîn ve Esbâbi'n-Nuşû'-'”, *Havliyyetü Külliyyeti'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve'l-'Arabiyye li'l-Benât*, cilt III, sayı 3, İskenderiyye, s. 842.

23 Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârîsî Sîbeveyh, *el-Kitâb (Kitâbu Sîbeveyh)*, tah. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 3. bs., c. I, Kahire, 1408/1988, s. 24; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 97; Âmidî, *el-Mübîn*, s. 71; Suyûtî, *el-Müzhîr*, c. I, s. 369.

24 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 96; Âmidî, *el-Mübîn*, s. 70-71; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 167-280.

25 Muhammed b. el-Kâsım İbnü'l-Enbârî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1407/1987, s. 8; Makûşî, “et-Terâdüf ve'l-İştirâku'l-Lafzî ve't-Tezâd - Dirâse fî Ârâi'l-Lügaviyyîn ve Esbâbi'n-Nuşû'-'”, s. 842.

26 Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c. I, s. 24.

27 Bkz. Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenîr Kutrub, *Kitâbu'l-Ezdâd*, tah. Hannâ Haddâd, Riyad, 1405/1984, s. 69-70.

28 Bkz. Şâyi', *el-Furûk*, s. 46-47.

- 4) Esmâ'î (ö. 216/831)²⁹
- 5) Müberred (ö. 286/900)³⁰
- 6) Abdurrahman el-Hemedânî (ö. 320/932)³¹
- 7) İbn Hâleveyh el-Hemedânî (ö. 370/980)³²
- 8) Rummânî (ö. 384/994)³³
- 9) İbn Cinnî (ö. 392/1002)³⁴
- 10) Se'âlibî (ö. 429/1038)³⁵
- 11) İbn Sîde (ö. 458/1066)³⁶
- 12) İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)³⁷
- 13) Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)³⁸
- 14) İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274)³⁹

- 29 Bkz. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 21; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, c. I, s. 157; Suyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 325.
- 30 Bkz. Ebu'l-Abbâs b. Yezîd Müberred, *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu mine'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, tah. Ahmed Muhammed Süleyman Ebû Ra'd, 1. bs., Kuveyt, Vezâret'l-Evkaf ve's-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 1409/1988, s. 47; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, tah. Muhammed İbrâhîm Selîm, Kahire, t.y., s. 11; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, c. I, s. 172.
- 31 Bkz. Mârûn Abbûd, *Edebü'l-Arab*, Kahire, Müessesetü Hindâvî, 2014, s. 197; Şâyi', *el-Furûk*, s. 54.
- 32 Bkz. Şâyi', *el-Furûk*, s. 47; krş. Suyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 405.
- 33 Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ Rummânî, *el-Elfâzu'l-Müterâdifetü'l-Mütekâribetü'l-Ma'nâ*, tah. Fethullah Sâlih Ali el-Mısırî, 1. bs., y.y., 1407/1987, s. 49-85; Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ b. Ali Rummânî, *Tefsîru Ebi'l-Hasan er-Rummânî, (Mevsû'atu Tefâsiri'l-Mu'tezile)*, cem ve tah. Hıdr Muhammed Nebhâ, c. V, Lübnan, 2009, s. 23, 39, 85, 130, 250; krş. Ali b. Mûsâ b. Ca'fer İbn Tâvûs, *Sa'du's-Su'ûd li'n-Nufûs*, tah. Fâris Tebrîzân el-Hassûn, İrân, 1379, s. 487-88.
- 34 Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, 3. bs., c. II, y.y., el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1988, s. 115, 372-374, 468; Müneccid, *et-Terâdüf*, s. 58, 69; Şâyi', *el-Furûk*, s. 50-51.
- 35 Bkz. Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil Se'âlibî, *Fıkhu'l-Luğa ve Esrârü'l-'Arabîyye*, tah. Yâsîn el-Eyyûbî, 2. bs., Beyrut, 1420/2000, s. 43-352; krş. s. 59; Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fî Fıkhi'l-Luğa*, s. 298.
- 36 Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil İbn Sîde, *el-Muhassas*, 1. bs., Mısır, 1320h., c. XIII, s. 260.
- 37 Bkz. Ebû Amr Osman b. Ömer b. Ebî Bekr İbnü'l-Hâcib, *Müntehâ'l-Vusûl ve'l-Emel fî İlme-yi'l-Usûl ve'l-Cedel*, 1. bs., Mısır, 1326h., s. 13-14.
- 38 Bkz. Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevî'l-Temyîz fî Letâfî Kitâbi'l-Azîz*, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, 3. bs., c. II, Kahire, 1416/1996, s. 227, 544-546; c. III, s. 300; krş. Şâyi', *el-Furûk*, s. 51-52.
- 39 Bkz. Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî, *Kitâbu'l-Elfâzi'l-Muhatelifetü'l-Me'ânî'l-Mu'telifetü*, tah. Necât Hasan Abdullah Nevlî, Mekke, Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, t.y., s. 21.

2.1.2. Terâdüfü Kabul Etmeyen Dilciler

- 1) İbnü'l-A'râbî (ö. 231/844)⁴⁰
- 2) İbn Kuteybe (ö. 276/889)⁴¹
- 3) Sa'leb (ö. 291/904)⁴²
- 4) İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940)⁴³
- 5) İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958)⁴⁴
- 6) Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)⁴⁵
- 7) İbn Fâris (ö. 395/1004)⁴⁶
- 8) Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009)⁴⁷

Eski ve yeni âlimlerin bir kısmı, terâdüfü kabul etmeyenlerin azınlık (şâz) olduklarını ve terâdüfü kabul edenlerin, ulemânın cumhûru⁴⁸ olduklarını ifade ederek, bunu dilde terâdüfün varlığına delil olarak getirmektedirler.

2.2. Terâdüf Çeşitleri

Terâdüfü kabul edenler terâdüfü çeşitli kısımlara ayırmışlardır:

1) *Tam (kâmil) terâdüf*: Buna “temâsül” (birbirine benzeme) de denilmiştir. Tam terâdüf, iki lafız birbirine tam olarak mutabık oldukları ve mütekellimin bu iki lafız arasında hiçbir fark hissetmediği ve birini diğerinin yerine rahat

40 İbnü'l-Enbârî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 7; Suyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 399-400; Müneccid, *et-Terâdüf*, s. 37-38; Ziyâdî, *et-Terâdüf*, s. 198; Şâyi', *el-Furûk*, s. 91-92.

41 Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Edebü'l-Kâtib*, tah. Ali Fâ'ûr, y.y., t.y., s. 23-29; krş. Ziyâdî, *et-Terâdüf*, s. 222.

42 Bkz. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 115; Ali b. Abdulkâfi Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, tah. Şa'bân Muhammed İsmâil, c. I, Kahire, 1401/1981, s. 240; Suyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 403-404; Ziyâdî, *et-Terâdüf*, s. 198; Şâyi', *el-Furûk*, s. 90.

43 Bkz. İbnü'l-Enbârî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 7-8; Suyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 400-401; Müneccid, *et-Terâdüf*, s. 40; Ziyâdî, *et-Terâdüf*, s. 199.

44 Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer İbn Dürüsteveyh, *Tashihu'l-Fasih ve Şerhihi*, tah. Meuhammed Bedevî el-Mahtûn, Kahire, 1425/2004, s. 70-1; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 12-13; Şâyi', *el-Furûk*, s. 94; Ziyâdî, *et-Terâdüf*, s. 200-201.

45 Bkz. Şâyi', *el-Furûk*, s. 55; krş. Suyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 405.

46 Bkz. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 21, 114-16; Suyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 404; Şâyi', *el-Furûk*, s. 89-90.

47 Bkz. Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 21-22, 25-28; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn: el-Kitâbe ve's-Şi'r*; *Kitâbu's-Sinâ'ateyn: el-Kitâbe ve's-Şi'r*, tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, 1371/1952, s. 6, 158, 373; Şâyi', *el-Furûk*, s. 88.

48 Seyfüddin Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, tah. Abdurrezzâk Affî, 1. bs., Riyad, 1424/2003, s. 41; Şâyi', *el-Furûk*, s. 136, 139; Ziyâdî, *et-Terâdüf*, s. 219-220.

ve özgür bir şekilde kullandığı zaman olur. Dolayısıyla terâdüf kabul eden dilciler, müterâdif olarak kabul ettikleri kelimeler arasında hiçbir anlam farkı görmemişlerdir.

2) *Şibhü't-terâdüf*: Buna “tekârüb” (birbirine yakın olma) veya “tedâhül (içi-çe geçme) de denilir. Şibhü't-terâdüf, iki lafız –uzman olmayan kimselerin– birbirinden ayırmalarını zorlaştıracak şekilde son derece birbirlerine yakın (mütেকârib) oldukları zaman olur. Bu yüzden çoğu o iki lafız aralarındaki farkı dikkate almadan kullanmaktadır. Arapçada bunun örneği, Kur’ân-ı Kerîm’de de geçen ve hepsi de “yıl” anlamına gelen *âmm*, *sene* ve *havl* lafızlarıdır.

3) *Semantik yakınlık*: Bu, manâlar birbirine yakın (mütেকârib) olduğu, fakat iki lafız arasında çok küçük bir farklılık olduğu zaman olur. Arapçada bunun örneği, Kur’ân-ı Kerîm’de de geçen ve ikisi de “rüya” anlamına gelen, *hulm* ve *rû' yâ* lafızlarıdır.

4) *Umumîlikte farklılık*: Bu terâdüf, kelimenin manâsının husûsî manâdan umûmî manâya intikal etmesiyle gerçekleşir. “Bağış/ihsân” anlamına gelen *en-Nec'a*, *el-menîha* ve *el-vağy* gibi.

5) *Husûsîlikte yakınlık*: Bu, kelimenin manâsının umûmî manâdan husûsî manâya intikal etmesiyle gerçekleşir. *el-Hacc* ve *es-sebt* gibi.

6) *Kuvvette farklılık*: Müterâdif iki kelime arasında kuvvet ve vurgu farkının olmasıdır. Her ikisi de “tuzak” anlamına gelen *keyd* ve *mekr* gibi.

7) *İmâda farklılık*: Müterâdif kabul edilen iki kelimenin farklı imâlarda bulunması suretiyle gerçekleşir. *el-Bess* ve *el-hüzn* gibi.⁴⁹

3. Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Terâdüf ile İlgili Görüşleri

3.1. Ehl-i Sünnet Kelâmcılarında Terâdüf Kavramı

Kelâmcılar, fikirlerini ifade edecekleri bir araç ve inançlarını yayacakları bir vasıta olduğu için dile çok önem vermişlerdir. Onların dile önem vermelerinin diğer bir sebebi de, ana kaynakları olan Kur’ân ve hadisi anlama ihtiyaçlarıdır.⁵⁰ Câhız, kelâmcı için dilin önemine şöyle dikkat çekmiştir:

“Arapların meselleri, iştikâkları ve binaları vardır. Kelâmın konuluğu, onlara göre kendi maksatlarına ve irâdelerine delalet eder. Bu lafızların baş-

49 Ahmed Muhtâr Ömer, *İlmu'd-Dilâle*, 5. bs., Kahire, ‘Âlemü'l-Kütüb, 1998, s. 220-21; Ziyâdî, *et-Terâdüf*, s. 70; Farid Haidar - Edi Kurniawan, “et-Tahlîlü'd-Dilâli ‘ani't-Terdâdüf fi'l-Âyâti'l-Kur'âniyye Süreti Yûsuf”, *An-Nas: Jurnal Humaniora*, vol. 2, num. 1, September 2017, s. 5-8.

50 Ali Bû Mulhim, *el-Menâhi'l-Felsefiyye 'inde'l-Câhız*, 2. bs., Beyrut, 1988, s. 223.

ka konuluşları ve dolayısıyla başka delaletleri de vardır. Bunları bilmeyen kimse Kitâb ve Sünnet'in, şâhidin ve meselin te'vîlinde hataya düşer."⁵¹

Kelâma dair eserleri incelediğimizde kelâmcıların bu konuyu dil bilimciler, usûlcüler ve müfessirler gibi, geniş anlamda ele almadıklarını, dilde terâdüfün olup olmadığı konusunu tartışmadıklarını görüyoruz. Fakat iki kelimenin müterâdif (eş anlamlı) olduğunu belirtmek için genellikle “terâdüf”, “müterâdif” veya “mürâdif” gibi kavramları kullanmışlar, fakat bu kavramların tanımlarını yapmamışlardır. Bazen de *müterâdif* veya *terâdüf* kelimelerini hiç kullanmadan terâdüfü başka kelimelerle ve ifadelerle dile getirmişlerdir. Meselâ İmâm Mâtürîdî, “imân ve islâm” kavramlarının müterâdif olduğunu “*vâhid*” (bir, aynı) kelimesini kullanarak şöyle ifade ediyor: “Bunda (bu âyette), imân ve islâm'ın bir/ aynı (manâda) olduklarına delalet vardır.”⁵² Yine İmâm Mâtürîdî başka bir yerde ise, *ma'nâ* kelimesini ekleyerek konuyu daha vurgulu bir şekilde ifade etmiştir: “Sonra O'nun ... sözü, islâm ve imânın hakikatte bir olduklarına delalet eder. Her ne kadar bu ikisi bir yönden muhtelif iseler de, hakiki manâda birdirler.”⁵³

Bazı kelâmcılar ise, müterâdif lafzına ilaveten dilcilerin kullandıkları istihlah ve tabirleri de kullanmaktadırlar. Meselâ, İbn Hazm (ö. 456/1064), “nefs” ve “rûh”un müterâdif olduğunu vurgulu bir şekilde şöyle ifade ediyor: “Bizde böyle söylüyoruz: *Nefs* ve *rûh*, bir müsemmâya ait ve her ikisi de bir manâda olan müterâdif iki isimdirler.”⁵⁴ İbn Hazm, başka bir yerde şöyle diyor: “Başkaları şu görüştedir: *İmân* ve *islâm*, bir manâya gelen müterâdif iki lafızdır.”⁵⁵

Verdiğimiz bu bilgilerden anlaşılacağı üzere kelâmcıların, bazen yukarıdaki kavram veya ifadelerden hiçbirini kullanmaksızın bazı kavramları müterâdif kabul ettikleri bağlamdan anlaşılmaktadır.

Terâdüf konusunda daha önce görüşlerini aktardığımız dilcilerin mezhebî durumlarını incelediğimizde, terâdüfü kabul etmeyenlerden Ebû Ali el-Fârisî'nin Mu'tezilî, İbn Fâris'in ise Şîî olduğu tartışmalıdır. Geriye kalan âlimlerin çoğunluğu Ehl-i Sünnet'e mensupturlar.

51 Amr b. Bahr Câhız, *Kitâbu'l-Hayevân*, tah. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 2. bs., c. I, y.y., 1384/1965, s. 153-54.

52 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. XXI, İstanbul, Dâru'l-Mizân, 2007, s. 54.

53 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. XXI, s. 346.

54 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Mile ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, tah. Muhammed İbrahim Nasr, Abdurrahman Umeyre, 2. bs., c. V, Beyrut, 1416/1996, s. 202.

55 İbn Hazm, *el-Fasl*, c. III, s. 269.

Terâdüfü kabul eden dilcilere baktığımızda ise, Kutrub ve Rummânî'nin Mu'tezile mezhebine mensup olduklarını görüyoruz. Bunların dışında Ebû Zeyd el-Ensârî'nin Kaderiyye'ye, İbn Hâleveyh el-Hemedânî'nin ise Şîa'ya mensubiyeti tartışmalıdır. Geriye kalan dil bilginlerinin hemen hepsi Ehl-i Sünnet'e mensupturlar.

Bu değerlendirme bize gösteriyor ki, mezhep mensubiyetinin terâdüfü kabul edip etmeme konusunda herhangi bir etkisi olmadığı gibi, terâdüfü kabul edip etmeme konusundaki tavır da mezhepleşmede etkili olmuş değildir.

3.2. Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Terâdüf Konusundaki Görüşleri

Burada Ehl-i Sünnet'in meşhur kelâmcılarının terâdüf konusundaki görüşleri örnekler verilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

3.2.1. Ebû Hanîfe (ö. 150/767)

Ebû Hanîfe'nin, kendi eserlerini veya ondan nakilde bulunan âlimlerin eserlerini incelediğimizde onun, "*Tasdîk, Ma'rifet, İkrâr, İslâm ve Yakîn*"⁵⁶, "*Küfür-Şirk*"⁵⁷, "*İrâde-Meşîet*"⁵⁸ kelimeleri arasında fark gözettiğini görüyoruz. Buna karşın Ali el-Kârî (ö. 1014/1065), Ebû Hanîfe'nin *resul* ve *nebî* kelimelerini müterâdif (eş anlamlı) olarak kullandığını ifade etmiştir.⁵⁹ Yine Kemâlüddîn el-Beyâzî (ö. 1094/1686) de Ebû Hanîfe'nin *rusul* (elçiler) ile *enbiyâ* (nebîler) kelimelerini müterâdif kabul ettiğini nakletmiştir.⁶⁰ Görüldüğü üzere Ebû Hanîfe, bazı kelimeler arasında terâdüf bulunduğunu kabul ederken, bazıları arasında fark gözetmiştir.

3.2.2. Eş'arî (ö. 324/935-36)

İmâm Eş'arî'nin kitaplarını ve ondan yapılan nakilleri incelediğimizde bazen kelimeler arasında fark gözettiğini, bazen ise bazı kelimeleri eş anlamlı kabul ettiğini görüyoruz. Tespitlerimize göre onun aralarında fark gözetmediği ke-

56 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, tah. Muhammed Zâhid el-Kevserî, y.y., 1368h., s. 14; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 23.

57 İbn Hazm, *el-Fasl*, c. III, s. 264.

58 Kemâlüddîn b. Ebî Şerîf İbnü'l-Hümâm, *Kitâbu'l-Müsâmera fi Şerhi'l-Müsâyera*, 2. bs., c. II, Mısır, 1347h., s. 8.

59 Ali b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Minehu'r-Ravzi'l-Ezher fi Şerhi'l-Fıkhı'l-Ekber*, 1. bs., Beyrut, 1419/1998, s. 55.

60 Kemâlüddîn Ahmed b. Hasan Beyâzîzâde, *İşârâtu'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, tah. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, 1428/2007, s. 45.

lime ve kavramlara şu örnekleri verebiliriz: “*Halk-Kesb*”⁶¹, “*İmân-İslâm*”⁶² “*Nebî-Resûl*.”⁶³ Ancak İbn Fûrek’in verdiği bilgilere göre Eş‘arî çok sayıda kelimeyi eş anlamlı kabul etmiştir. Onun, aralarında fark gözetmediği ve hepsinin birbirine yakın anlamda (mütেকârib) olduklarını söylediği⁶⁴ kelime ve kavramlardan bazıları şöyledir: “*İlim-Ma‘rifet*”, “*İlim, Yakîn, Fehm, Fıtnat, Dirâyet, Akıl, Fıkh*”, “*Muhdes, İhdâs, Hudûs, Hâdis, Hadîs, Hades, Fi‘l, Mef‘ûl, İcâd, Muced, İbdâ‘, Mubda‘, İhtirâ‘, Muhtera‘, Tekvîn, Mükevven, Halk, Mahlûk*”, “*Te‘lif, İctimâ‘, Mümâsse, Mücâvere, İltizâk, İttisâl*”, “*İftirâk, Tebâyün, Tebâ‘ud*”, “*Cisim, Cüz‘, Musavver, Müellef, Mürekkeb, Mümâss, Müctemi‘, Mücâvir*”, “*Vasf-Sıfat*”, “*Kâdir, Kâvî, Kudret, Kuvvet, Kudret, İstitâ‘at*”, “*Bedi‘, Mubdi‘, Mübdi‘, Muhdis, Münşi‘, Hâlık, Fâil, Müdebbir, Sâni‘, Âmil, Bâri‘, Dâri*”⁶⁵ gibi. Eş‘arî’nin, “is-lâm ve imân” kelimelerini müterâdif kabul etmediği görülse de, onun çok sayıda ki itikâdî kelimeyi müterâdif kabul ettiği anlaşılmaktadır.

3.2.3. Mâtürîdî (ö. 333/944)

İmâm Mâtürîdî, eserlerinde terâdüf lafzını zikrederek konuyu tartışmış değildir. Bu yüzden genelde kelâmda müterâdif kabul edilen kelime ve kavramlara nasıl yaklaştığını onun eserlerinde araştırmak suretiyle terâdüf konusuna nasıl yaklaştığını anlamaya çalışacağız. Mâtürîdî’nin müterâdif kabul ettiği bellibaşlı kelime ve kavramlar şunlardır: “*Rahmân-Rahîm*”; “*İrşâd-Hidâyet*”; “*Tesviye, Halk, Kazâ, İbdâ‘*”; “*İmân-Tasdîk*”; “*Nebî-Resûl*”; “*Hâlık-Bâri*”⁶⁶; “*İmân-İslâm*”⁶⁷ gibi.

Mâtürîdî’nin müterâdif olduklarını kabul edip açıkladığı bu kavramlar, onun bazı itikâdî kavramları müterâdif kabul ettiğini göstermektedir. Ancak burada Mâtürîdî’nin açıklama tarzıyla ilgili iki hususa işaret etmek gerekir. Birincisi, Mâtürîdî’nin terâdüf ve müterâdif kavramlarını veya bu anlama gelecek bir ibareyi kullanmamasıdır. İkinci husus ise, kendi tabiriyle “vâhid/bir” (aynı) kabul

61 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Beyhakî, *el-Kazâ ve'l-Kader ve'r-Red ‘alâ men Yahteccü bi'l-Kader*, tah. Ebu'l-Fidâ el-Eserî, Beyrut, 1409/1989, s. 69.

62 Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Abdullah Eş‘arî, *el-İbâne ‘an Usûli'd-Diyâne*, Beyrut, Dâru İbn Zeydûn, t.y., s. 10.

63 Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek, *Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş‘arî*, tah. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, Kahire, 1425/2005, s. 180.

64 İbn Fûrek, *Makâlât*, s. 52.

65 İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 6, 26, 27, 28, 38, 45, 49, 109.

66 Mâtürîdî, *Te‘vilâtu'l-Kur‘ân*, c. I, s. 15-16, 21, 70-71; c. IV, s. 225; c. IX, s. 195-96; c. XV, s. 98-99.

67 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, tah. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, Beyrut, Dar Sader, t.y., s. 394.

ettiği her iki kavramı, farklı ibare ve tanımlamalarla izah etmesi ve sonunda bu ikisinin “bir” olduğunu ifade etmesidir. Sonuç olarak Mâtürîdî'nin “terâdüf” konusunda herhangi bir açıklamaya gitmeden, eserlerinde bazı kavramları müterâdif kabul etmiştir.

3.2.4. Bâkılânî (ö. 403/1013)

Kâdî Ebû Bekr el-Bakillânî'nin eserlerini incelediğimizde, onun bazı kelimeleri müterâdif kabul ettiğini, bazı kelimeleri –özellikle Kur'ân kavramlarını– müterâdif kabul etmediğini görüyoruz. Onun, müterâdif kabul ettiği bazı kelimeler: “*İlim-Ma'rifet*”; “*İrâde, Meşîet, İhtiyâr, Rızâ ve Muhabbet*”; “*İsim-Müsemmâ*”; “*İmâm-Emîr*”⁶⁸; “*Nazar-Fikir*”⁶⁹; “*İman-İslâm*”⁷⁰ gibi.

İsmi, terâdüfü kabul edenler arasında sayılan⁷¹ Bâkılânî'nin, Kur'ân-ı Kerim söz konusu olduğunda terâdüfü kabul etmediğini, İslâmî ilimlerde ise bazı kavramlarda kabul ettiğini, bazılarında kabul etmediğini görüyoruz.

3.2.5. Cüveynî (ö. 478/1085)

Cüveynî de, bazı itikâdî kavramların müterâdif olduklarını söylemiştir: “*Rahmân-Rahîm*”⁷²; “*İmân-İslâm*”⁷³; “*Şey-Mevcûd*”⁷⁴ gibi.

3.2.6. Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100)

Pezdevî'nin müterâdif olmadıklarını söylediği ve aralarındaki farkları açıkladığı bazı kelimeler şunlardır: “*Nebî-Resûl*”; “*İsim, Müsemmâ, Tesmiye*”; “*Tekvîn-Mükevven*”; “*İmân-İslâm*”⁷⁵ gibi.

68 Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib Bâkılânî, *el-İnsâf fi mâ Yecibu İ'tikâduhu ve lâ Yecüzü'l-Cehlü bihi*, tah. Muhammed Zâhid el-Kevserî, 2. bs., Kahire, 1421/2000, s. 13, 43, 57-58, 61.

69 Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker, c. I, İstanbul, T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, s. 281.

70 Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib Bâkılânî, *Kitâbu Temhîdî'l-Evâil ve Talhîsî'd-Delâil*, tah. İmâduddîn Ahmed Haydar, 1. bs., Beyrut, 1407/1987, s. 390-92; krş. Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 56.

71 Ziyâdî, *et-Terâdüf*, s. 220.

72 İmâmü'l-Haremeyn Abdulmelik b. Abdullah Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâtü'il-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd*, tah. Ahmed Abdurrahîm es-Sâiyih, Kahire, 1430/2009, s. 128.

73 İmâmü'l-Haremeyn Abdulmelik b. Abdullah Cüveynî, *el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye fi'l-Erkânî'l-İslâmiyye*, tah. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire, 1412/1992, s. 87.

74 İmâmü'l-Haremeyn Abdulmelik b. Abdullah Cüveynî, *eş-Şâmil fi Usûli'd-Dîn*, tah. Ali Sami en-Neşşâr ve dğr., İskenderiyye, 1969, s. 124.

75 Ebû'l-Yüsr Muhammed Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, tah. Hans Peter Linss, Kahire, 1424/2003, s. 76, 93, 157, 228, 229.

3.2.7. Gazzâlî (ö. 505/1111)

Gazzâlî, terâdüf kavramı üzerinde en geniş şekilde duran ender kelâmcılardandır. O, *el-Maksadu'l-Esnâ* isimli eserinde “isim, müsemmâ ve tesmiye”nin birbirinin aynı olup olmadıkları tartışması bağlamında “terâdüf” konusu üzerinde geniş bir şekilde durmaktadır. Gazzâlî, “*isim, tesmiye, müsemmî ve müsemmâ*”nın müterâdif olmadıklarını “*hareket, tahrîk, muharrik ve muharrek*” kelimelerini örnekleyerek açıklamaya başlamaktadır. Ona göre bu dört isim birbirinden farklı anlamlara gelmektedir. *Hareket*, “bir mekândan başka bir mekâna intikal etmeye”, *tahrîk*, “hareketin meydana gelişine”, *muharrik*, “hareketin fâiline” ve *muharrek* “bir fâilden sâdır olan hareketin kendisinde meydana geldiği şey” delalet eder.⁷⁶

Gazzâlî, isim-müsemmâ meselesinden sonra el-esmâu'l-hüsnâ'nın da tek bir manâya delalet eden müterâdif olmasının mümkün olmadığını, bunların her birinin farklı anlamları bulunduğunu izah etmektedir. Ona göre eğer iki isim “doksan dokuz isim” kapsamında ise bunların müterâdif olmaları son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü isimle, harfleri değil bilakis manâları kastedilir. Müterâdif isimlerin sadece harfleri değişiktir. Çünkü bu isimlerin fazileti, altlarında bulunan manâlar sebebiyledir. Bu sebeple isimler manâdan soyutlandığı zaman geriye sadece lafızlar kalır.⁷⁷

Gazzâlî, Allâh Teâlâ'nın “*Ganî-Melik*”; “*Alîm-Habîr*”; “*Celîl, Kebîr, Azîm: Celîl, Kebîr ve Azîm*”; “*Ekber-A'zam*”; “*Hâlık, Bâri*”, *Musavvir*”⁷⁸ isimleri arasında fark olduğunu söylemiştir.

Gördüğü üzere bazı kelime ve kavramlarda terâdüf olabileceğini kabul eden Gazzâlî, el-Esmâu'l-Hüsnâ içinde müterâdif isimler olabileceğini kesin bir şekilde reddetmektedir.

3.2.8. Ebu'l-Mu'în en-Nesefî (ö. 508/1115)

Ebu'l-Mu'în en-Nesefî de genelde kelâmcılar tarafından kabul edilen kavramları müterâdif olarak kabul etmiştir: “*Nefs, Zât, Mevcûd*”; “*İsim-Müsemmâ*”⁷⁹; “*İmân-Tasdik*”⁸⁰; “*İmân-İslâm*”⁸¹ gibi.

76 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, 1. bs., Cidde, Dâru'l-Minhâc, 1439/2018, s. 59-60.

77 Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, s. 71.

78 Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, s. 83-84, 148.

79 Ebu'l-Mu'în Meymûn Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, tah. Veliyyüddîn Muhammed Salih e-Furfür, 2. bs., y.y., 1421/2000, s. 100, 138-39.

80 Ebu'l-Mu'în Meymûn Nesefî, *et-Temhîd li Kavâidi'l-Tevhîd*, tah. Habîbullah Hasan Ahmed, 1. bs., Kahire, 1406/1986, s. 377, 379.

81 Ebu'l-Mu'în Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, c. III, s. 1094-95.

3.2.9. Şehristânî (ö. 548/1153)

Eş‘ariyye kelâmcılarından Şehristânî’nin eserlerini incelediğimizde, onun bazı kelimeler arasında fark gözetmesinden dolayı terâdüfî kabul etmediğini anlıyoruz. “*Vucûd-Vucûb*”; “*Vucûd-Sübût*”; “*Kesb, İcâd, Halk: Halk*”; “*Mekân-Mahal*”; “*Emr-Halk*”⁸² gibi. Şehristânî’nin bu kelimeler arasında terâdüf olmadığını söylemesi ve elimizdeki eserlerinde herhangi bir iki veya daha fazla kavramın müterâdif olduklarını söylememesi, onun Ehl-i Sünnet kelâmcılarının çoğunun aksine, bizde terâdüfî kabul etmediği kanaati uyandırmaktadır.

3.2.10. Nüreddîn es-Sâbûnî (ö. 580/1184)

Mâtürîdî kelâmcısı Nüreddîn es-Sâbûnî, eserlerinde genel olarak terâdüfî benimsemiş görünmektedir. “*Vâhid-Ahad*”; “*Şey, Sübût, Vucûd*”; “*İsim-Müsemma*”; “*İmân-İslâm*”; “*İstî‘at, Kudret, Kuvvet, Tâkat, Vüs: İstî‘at*”; “*İrâde-Meşîet*”; “*İrâde-Rızâ*”⁸³ gibi.

3.2.11. Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210)

Fahreddîn er-Râzî, usûl-i fıkha dair eserinde *müterâdifî* tanımlayan kelâmcılardandır. Ona göre *müterâdif*, “bir itibarla bir şeye delalet eden müfred lafızlardır.” Râzî, burada “müfred” kaydıyla, resm ve hadden kaçındığını, zira bunların müterâdif olmalarını söylemiştir. “Bir itibarla” kaydıyla da, iki sıfat açısından bir şeye delalet eden, –*es-sârim* ve *el-mühenned* (kılıç) gibi– veya sıfatın sıfatı olması itibarıyla bir şeye delalaet eden –*el-fasîh* ve *en-nâtık* (konuşan) gibi– iki lafızdan kaçındığını ifade etmiştir. Çünkü bu ikisi, birbirinden farklıdır.⁸⁴

Râzî, bazı insanların *müterâdifî* inkâr ettiklerini, *müterâdif* zannedilen kelimeler arasında farklılık bulunduğunu iddia ettiklerini söylemiştir. Yine Râzî, iştikâkçilerin müterâdifî reddetmek için ileri sürdükleri delilleri zorlama olarak nitelendirmekte, bunların doğruluğuna dair aklî ve naklî deliller bulunmadığını, bu sebeple onların görüşlerinin terk edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁵ Râzî, bir kısım insanların esasen iki nedenden dolayı terâdüfün olmadığını söylediklerini ifade etmekte ve o iki nedeni şöyle zikretmektedir:

82 Abdülkerîm Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm fî 'İlmi'l-Kelâm*, tah. Alfred Guillaume, London, Oxford University Press, 1934, s. 54, 77, 151, 152, 244, 314-15.

83 Nüreddin Sâbûnî, *el-Kifâye fî'l-Hidâye*, tah. Muhammed Aruçi, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1435/2014, s. 68-70, 73, 102-106, 173, 175, 242, 367-68; *Kitâbu'l-Bidâye*, s. 82, 107.

84 Fahreddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *el-Mahsûl fî Usûli'l-Fıkhi*, tah. Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alvânî, 2. bs., c. I, Beyrut, 1412/1992, s. 253; Suyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 402.

85 Râzî, *el-Mahsûl*, c. I, s. 254-55; Suyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 403.

1) Terâdüf, tam anlamaya engel olur. Çünkü iki muhataptan birinin bildiği isim diğerinin bildiğinden farklı olacaktır. Dolayısıyla konuşma esnasında birbirlerinin muradını anlayamayacaklardır. Böylece her biri diğerinin kelimesini ezberleme yoluna gidecektir ki, bu meşakatli bir iştir.

2) Terâdüf, bilinenin tarifini içerir. Bu ise aslın hilâfıdır.

Râzî'nin üzerinde durduğu diğer bir mesele, iki müterâdiften her birinin diğerinin yerini tutmasının gerekli olup olmadığıdır. İlk bakışta açık olan, iki müterâdiften her birinin diğerinin ifade ettiği şeyi ifade etmesidir. Ancak ona göre böyle olması şart değildir.⁸⁶ Râzî şöyle diyor: “Müsemmâ bir olmakla birlikte isimler çok olur. Müterâdif isimler gibi. Bazen de isim bir, müsemmâ çok olur. Müşterek isimler gibi. Bu da birbirinden başka olmayı gerektirir.”⁸⁷

Râzî, “*Kelime, Kelâm, Kavf, Lafz, İbâre, Hadîs*” lafızlarının tamamını şerh ettiğini, bunların yedincisi olan “nutk”un da iştikâk keyfiyyetinin, zikredilen lafızlarla mürâdif mi yoksa onlarla mübâyin mi olduğunun araştırılması, eğer mübâyenet varsa farkın belirtilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁸ Yine Râzî, otuz kelimenin “ilm”in mürâdifi olduğu zannedildiğini söyledikten sonra, bu otuz kelimeyi tek tek ele alarak bunların “ilim”den farklarını göstermiştir.⁸⁹ Râzî, Mu‘tezile ile girdiği polemikte “*İdrâk*” ile “*Rü'yet*”⁹⁰ arasında fark gözetmiştir. Râzî'ye göre “*Vâhid*” ile “*Ahad*” arasında çeşitli yönlerden fark vardır.⁹¹

Buna karşın Fahreddîn er-Râzî, “*Nefs-Zât*”⁹², “*Şey-Mevcûd*”⁹³ gibi kelimeleri müterâdif kabul etmiştir.

4. Müterâdif Kabul Edilen Kelimeler Arasındaki Farklar

Kelâmcıların kâhir ekseriyeti terâdüf kavramının açıklamasını yapmaksızın pekçok kelâmî ve itikâdî kavramı müterâdif kabul etmişlerdir. Bir kısım kelâmcı da, bazı itikâdî ve kelâmî kavramları müterâdif kabul ederken bazıları arasında fark gözetmişlerdir. Çok az sayıda kelâmcı da bu kavramlar arasında mutlaka

86 Râzî, *el-Mahsûl*, c. I, s. 256-57.

87 Fahreddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, 1. bs., c. I, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1401/1981, s. 116.

88 Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. I, s. 28.

89 Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. II, s. 222-26.

90 Fahreddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Kitâbu'l-Erba'in fi Usûli'd-Dîn*, 1. bs., Haydarabad, 1353h., s. 213-14.

91 Râzî, *Levâmi'u'l-Beyyinât*, s. 230-31.

92 Râzî, *el-Erba'in*, s. 361.

93 Fahreddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Levâmi'u'l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi Te'âlâ ve's-Sıfât*, Mısır, 1323h., s. 260.

fark olduğunu belirtmiştir. Burada müterâdif oldukları söylenen temel kelâmî kavramlardan bazılarını ele alarak, bunlar arasında fark olduğunu iddia eden âlimlerin görüşlerini açıklamaya çalışacağız.

4.1. VASF-SIFAT

Bazı kelâmcılar bu iki kelime arasında fark olmadığını⁹⁴ belirtirken, bazıları bunlar arasında fark olduğunu⁹⁵ söylemiştir.

Cürcânî, kelâmcıların *vasf* ile *sıfat* arasında fark gözettiklerini, *vasf*’ın *vâsıf* (vasıflayan), *sıfat*’ın ise *mevsûf* (vasıflanan) yerine konulduğunu söylemiştir. O, “*Vasf*, fâil ile kâim olandır” denildiğini de ilave etmiştir.⁹⁶

İbn Teymiyye, *sıfat* ile *vasf* arasında fark gözetildiğini, sıfatın “söz”, vasfın “mevsuf ile kâim manâ” sayıldığını nakletmiştir.⁹⁷

Vasf ile *sıfat* arasındaki fark hususundaki diğer bir **açıklama şöyledir**: “*Vasf* masdardır. *Sıfat* ise, *fi’letün* kalıbındadır. Bu kalıp nâkıstır. *Sıfat* kelimesinin aslının, *visfetun* şeklinde olduğu ve bu kelimenin *vasf*’tan daha özel olduğu söylenmiştir. Çünkü *vasf*, bir şeyin çoğu için de azı içinde geçerli olan cins isimdir. *Sıfat* ise, bir *-vasf* çeşididir; oturan ve yürüyenenin şekli olan *cilsetun* (oturuş) ve *miş-yetün* (yürüyüş) gibi. Bu yüzden sıfatlar, manâlar hakkında kullanılır. Örneğin, “*Afâf* (ıffet) ve *hayâ*’ (utanma) mü’minin sıfatlarındandır” denilir; ancak “Bunlar onun vasıflarındandır” denilmez. Çünkü *vasf*, ancak bir söz olabilir. Hâlbuki *sıfat*, her ne kadar ortada bir “hey’et” (şekil) olmasa da, “hey’et” yerine kullanılır. *İlim* ve *kudret* gibi manâlar için *sıfât* (sıfatlar) denilir. Çünkü bunlarla mevsuf birisi düşünülür.”⁹⁸

İsmail Hakkı Bursevî ise, *vasf* ile *sıfat* arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: “*Vasf*, vasıflayanda bulunan bir şeydir ve bunun intikali câizdir; utanma kırmızılığı, korku sarılığı gibi. *Sıfat* ise, vasıflananda bulunan ve değişmeyen bir şeydir; uzunluk, kısalık, Zenci için siyahlık, Rûmî için beyazlık gibi.”⁹⁹

Görüldüğü üzere bazı âlimler, lügavî açıdan her iki kavram arasında fark gözetmişlerdir.

94 İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 38; Bâkılânî, *Kitâbu Temhîdi’l-Evâil*, s. 244-48.

95 Âmidî, *Gâyetü’l-Merâm*, s. 133.

96 Cürcânî, *et-Ta’rifât*, s. 211.

97 Takiyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetevâ*, c. III, Medine, 1425/2004, s. 335.

98 Askerî, *el-Furûk*, s. 31.

99 İsmail Hakkı Bursevî, *Kelimeler Arasındaki Farklar (Kitâbu’l-Furuk)*, çev. Ömer Aydın, 2. bs., İstanbul, İşaret Yayınları, 2016, s. 354.

4.2. Halk-İbdâ‘

Kelâmcıların bir kısmı bu iki kelimenin müteradif olduklarını söylerken¹⁰⁰, bir kısmı da aralarında fark olduğunu¹⁰¹ belirtmişlerdir. Burada önce *halk* kelimesinin sözlük anlamını ortaya koyarak diğer kelimelerle arasındaki farklara işaret edeceğiz.

İbdâ‘ ile *halk*: arasındaki farklar şöyle ifade edilmiştir:

1) *İbdâ‘*, bir şeyi yoktan icâddır. *İbdâ‘*, “eysi leysten, varlığı yokluktan yaratmaktır” denilmiştir. Halk, bir şeyi bir şeyden icâddır. *İbdâ‘*, halktan daha geneldir. Buna şu âyetler delâlet etmektedir: “O, göklerin ve yerin *ibdâ‘* edicisidir.” (Bakara, 2/117); “*Allâh’ın* gökleri ve yeri *halk* ettiğini görmedin mi?” (İbrâhîm, 14/19)

Bu âyetlerde göklerin ve yerin yaratılması hakkında *ibdâ‘* ve *halk* kelimeleri kullanıldığı halde, Kur’ân-ı Kerim’de insanın yaratılması hakkında *ibdâ‘* kelimesi ve türevleri kullanılmamıştır.¹⁰²

2) *İbdâ‘*, bir şeyi bir defada icâddır.¹⁰³

İbdâ‘ dışında “yaratma” anlamına gelen bazı kelimeler de *halk* manâsında kullanılmıştır. Kısaca *halk* ile bu kelimeler arasındaki farklar şöyle ifade edilmiştir:

*Halk’*ta, yaratmanın özel bir keyfiyet üzere olması dikkate alınmıştır.

*İcâd’*da, sadece varlığın *ibdâ‘* yönü dikkate alınmıştır.

*İhdâs’*ta, hudûs ve hâdis olma açısından yaratma yönü dikkate alınmıştır.

*İbdâ‘*da, önceden geçmemiş bir keyfiyette yaratma yönü dikkate alınmıştır.

*İhtirâ‘*da, kolayca türetme yönü dikkate alınmıştır.

*Takdîr’*de sadece sınırlama ve belirleme yönü dikkate alınmıştır.

*Tekvîn’*de, oluş ve bekâ yönünden yaratma yönü dikkate alınmıştır.

*Ca’l’*de, ilişki ve irtibâtı meydana getirme yönü dikkate alınmıştır.¹⁰⁴

100 İbn Fûrek, *Makâlât*, s. 26.

101 Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, s. 148.

102 Cürçânî, *et-Ta’rifât*, s. 8, 10; Ebu’l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, s. 29.

103 Ebu’l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, s. 29.

104 Mustafavî, *et-Tahkîk*, c. III, s. 127-28.

4.3. Rahmân-Rahîm

Bazı âlimler, Rahmân ve Rahîm isimleri aynı manâda (müterâdif) kabul ederken, bazıları bu iki isim arasında fark olduğunu ifade etmişlerdir. Rahmân ve Rahîm isimleri arasında manâ bakımından bir fark gözetmeyen âlimler, bu iki ismi, lafızları farklı olsa da aynı manâda kabul ederler; *nedîm-nedmân* kelimeleri gibi.¹⁰⁵ Bu iki isim arasında fark gözetilenler ise, bu farklar hususunda değişik izahlar yapmışlardır:

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, *Rahmân*, *Rahîm*'den daha *rakîktir* (incedir). O, bununla *Rahmân*'ın manâ bakımından daha belîğ olduğunu kasetmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, *rikkat* (incelik) ve *gilza* (kabalık) ile vasıflanmaz.¹⁰⁶

Ebû Ubeyde'ye göre Rahmân'ın mecâzî “zü'r-rahme” (rahmet sahibi), Rahîm'in mecâzî ise “râhim” (rahmet eden)¹⁰⁷dir.

Başka bir görüşe göre *Rahîm*, “rahmet şânından olan” demektir. *Rahmân* ise, Allah'a mahsus bir isimdir.¹⁰⁸

Rahmân'ın husûsî isim, umûmî sıfat; *Rahîm*'in umûmî isim, husûsî sıfat olduğu söylenmiştir. *Rahmân*'ın daha fazla övgü içerdiği, *Rahîm*'in daha latif olduğu söylenmiştir.¹⁰⁹

Ebû Hilâl el-Askerî'ye göre *Rahîm*, udûlden (*râhim* kalıbından döndüğünden) dolayı mübâlağadır. *Rahmân* ise, daha da mübâlağalıdır; çünkü ondaki udûl daha fazladır. Mübâlağa *udûle* göre olunca, udûl daha fazla olanda mübâlağa da daha fazla olur.¹¹⁰

İmâm Mâtürîdî'ye göre *Rahmân* ve *Rahîm* isimlerinden biri diğerinden daha *rakîk* (ince)dir. O, *Rahmân* isminin sadece Allah Teâlâ'ya mahsus olduğunu ve onunla başkasının isimlendirilemeyeceğini; *Rahîm* isminin ise başkasına verilebileceğini; bu yüzden *Rahmân*'ın zâtî, *Rahîm*'in ise fiilî sıfat olduğunu söylemektedir.¹¹¹

105 Cevherî, *es-Sihâh*, s. 433; Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, C., s. 176; İbn Fûrek, *Makâlât*, s. 48; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s. 128.

106 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 195.

107 Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, c., s. 176.

108 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 195.

109 Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 467.

110 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 195.

111 Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, c. I, s. 15-16; Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, c., s. 176, 177; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 254.

Allah Teâlâ için “dünyanın Rahmân’ı, âhiretin Rahîm’i” denilmiştir. Buna göre O’nun ihsânı dünyada mü’minleri ve kâfirleri kapsar; âhirette ise sadece mü’ninlere özgüdür.¹¹²

Gazzâlî, *Rahmân* ve *Rahîm* isimleri arasındaki farkı şöyle açıklar: “Rahmân, Rahîm’den daha husûsîdir. Bunun için Allah’tan başkasına “Rahmân” ismi verilmez. “Rahîm”, O’ndan başkası hakkında kullanılabilir. Bu açıdan Rahmân, kesin olarak rahmetten türemişse de, Allah’ın özel ilmi yerine geçen ismine yakındır. Bundan dolayı Allah bu iki ismi bir araya getirerek şöyle buyurmuştur: “*De ki: İster Allah diye duâ edin, ister Rahmân diye duâ edin!*” (İsrâ, 17/110) Rahmetten bir nevi olan Rahmân’ın anlamının, kulların makdûrâtından uzak olması çok zordur. O, uhrevî saâdetle ilgilidir. İlk olarak Rahmân, kullarına icâd yoluyla şefkatli olmaktır. İkinci olarak, imâna ve saâdet yollarına hidayettir. Üçüncü olarak, uhrevî saâdet hususunda rahmettir. Dördüncü olarak, kerîm yüzüne bakma nimetini bahşetmektir.¹¹³

Yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere, “rahmet” kökünden türeyen Rahmân ve Rahîm isimleri arasında bir takım belirgin farklar vardır.

4.4. Rü’yet-İdrâk

Bazı kelâmcılar, “rü’yet” ile “idrâk”ın aynı manâda olduğunu söylemiştir.¹¹⁴ Bazı kelâmcılar da her iki kelime arasında fark olduğunu söylemişlerdir.

Fahreddîn er-Râzî’ye göre idrâk, “rü’yet”ten ibaret değil, “vusûl”den (ulaşmadan) ibarettir. Bir kimsenin bir şeyi, onun etrafını ve sonunu görmesi ve onun her yönünü ihata etmesi anlamında “onu idrâk etti” denilir. İdrâk, her yönden kuşatıcı bir rü’yettir (görmedir).¹¹⁵

Devvânî’ye göre *idrâk*, “rü’yet” demektir. Ancak idrâkin hakikati, nâil ve vâsıl olmaktır. İhâtaya mukârin *rü’yet*, mutlak rü’yetten daha özledir.¹¹⁶

İbn Hazm’a göre, lügatte *idrâk*, “nazar” ve “rü’yet” üzerine zâid bir manâdır. Çünkü idrâkte, rü’yette bulunmayan “ihâta” manâsı vardır.¹¹⁷

Rü’yet ile idrâk arasındaki en temel fark, rü’yete nazaran idrâkin her yönden kuşatıcı olmasıdır.

112 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 254.

113 Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, s. 123.

114 İbn Fûrek, *Makâlât*, s. 81.

115 Râzî, *Kitâbu’l-Erba’in*, s. 213-14.

116 Devvânî, *Şerhu’l-Akâidi’l-Adudiyye*, s. 98-99.

117 İbn Hazm, *el-Fasl*, c. III, s. 8.

4.5. İrâde-Meşîet

Kelâmcıların çoğuna göre “meşîet” ile “irâde” aynı anlamdadır.¹¹⁸ Ancak Ebû Hanife başta olmak üzere bazı kelâmcılar¹¹⁹, her iki kelime arasında fark olduğunu söylemişlerdir. Râgıb el-İsfahânî şöyle demektedir: “Bazı kelâmcılara göre aslında *meşîet*, “bir şeyin icâdı ve ona isâbet”tir. Her ne kadar örfte irâde yerine kullanılırsa da, meşîet Allah Teâlâ’dan olursa “icâd”, kuldan olursa “isâbet”tir. Allah’tan olan meşîet, şeyin varlığını gerektirir. Bunun için, “Allah’ın dilediği olur, dilemediği olmaz” denilmiştir. Allah’ın irâdesi ise mutlaka murâdın vücudunda gelmesini gerektirmez. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: “*Allah, sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.*” (Bakara, 2/185); “*Allah, kulları için hiçbir zulüm murâd etmez.*” (Mü’min, 40/31) Bilinmektedir ki, zorluk ve zulüm insanlar arasında meydana gelir. Bu ikisi arasındaki fark konusunda şöyle denilmiştir: Bazen insanın irâdesi, Allah’ın irâdesi onun irâdesinden önce bulunmamak üzere meydana gelebilir. Zira insan ölmeyi murâd eder, ama Allah bunu kabul etmez. İnsanın meşîeti ise mutlaka Allah’ın meşîetinden sonra olur. Nitekim Allah, “*Allah, dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*” (İnsan, 76/30) buyurmuştur.”¹²⁰

Ebû Hilâl, *irâde* ile *meşîet* arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: “İrâde, vakti geçmiş bir şey için de geçmemiş bir şey için de olur. *Meşîet* ise, vakti geçmiş bir şey için olur. *Meşîet*’in mukâbili *ibâ*’ (reddetme) kelimesidir. Bir şeyi reddetmek, ancak yapma girişimi esnasında olur. Aynı şekilde *meşîet* de, ancak yapma girişimi esnasında olur.”¹²¹

İsmail Hakkı Bursevî ise irâde ile meşîet arasındaki fark konusunda şöyle demiştir: “*Meşîet*, sadece oluşlarda olur. *İrâde*, bazen oluşlarda ve bazen hükümlerde olur.”¹²²

4.6. İhtiyâr-İrâde

Kelâmcılardan bazıları *ihtiyâr* ile *irâdeyi* aynı anlamda görürken¹²³, bazıları bunlar arasında fark gözetmiştir. Ebû Hilâl, *irâde* ile *ihtiyâr* arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: “*İhtiyâr*, bir şeyi başka bir şeye bedel olmak üzere irâde etmektir.

118 Bkz. İbn Fûrek, *Makâlât*, s. 52; Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 43; Beyhakî, *el-Esmâ*, c. I, s. 349; *el-İtikâd*, s. 8; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 371; Tûsî, *Telhîsü'l-Muhassal*, s. 169; Sâbûnî, *el-Kifâye*, s. 175; *Kitâbu'l-Bidâye*, s. 82; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 41, 56; *Şerhu'l-Makâsıd*, c. IV, s. 134; Beyâzîzâde, *İşârât*, s. 264; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 75.

119 Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Kitâbu'l-Müsâmera*, c. II, s. 8.

120 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 471-72.

121 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 124.

122 Bursevî, *Kelimeler Arasındaki Farklar*, s. 373.

123 Bkz. Tûsî, *Telhîsü'l-Muhassal*, s. 169.

İhtiyâr, tercih edilen şey ile başkasının aynı anda kalbe doğmasıyla olmaz. Eğer kalbe başka bir şey doğmuyorsa, bu bir fiil için irâde olur. *İhtiyâr*ın aslı, “hayr”dır. *Muhtâr* (ihtiyâr sahibi), zorlama ve mecburiyet olmaksızın gerçekte iki şeyden en hayırlısını veya kendisine göre iki şeyden hayırlısını irâde eden kimsedir. İnsan, bir şeyi irâde etmeye zorlanırsa, ona *muhtâr* denilmez. Çünkü *ihtiyâr*, *ızturâr*ın (zorunluluğun) zıddıdır.”¹²⁴

4.7. İstîtâ‘at-Kudret

Bazı kelâmcılar *istîtâ‘at* ve *kudret* kavramlarını müterâdif (eş anlamlı) kabul ederken¹²⁵, bazıları da bunlar arasında fark gözetmiştir. Ebû Hilâl, *istîtâ‘at* ile kudret arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: “İstîtâ‘at, “boyun eğme” anlamına gelir. Bu nedenle Allah, *istîtâ‘at* ile nitelenmez... *İstîtâ‘at*, “icâbet” anlamına da gelir. Allah Teâlâ’nın, “*Rabbînin istîtâ‘ı var mı?*” (Mâide, 5/112) sözü, “*Senin isteğine icâbet eder mi?*” demektir. Ancak Allah’ın, İştimize istîtâ‘at getiremezlerdi” (Kehf, 18/101) âyeti ise, onların buna kudretlerinin olmadığı anlamında değil, “Kur’ân’ı dinlemek kendilerine ağır gelirdi” anlamındadır.”¹²⁶

4.8. Nebî-Resûl

Bazı kelâmcılar *nebî* ile *resûl* arasındaki farklardan bahsetmişlerdir. Örneğin, “Her resûl nebîdir; fakat her nebî resûl değildir”¹²⁷ denilmektedir. Yine “Resûl, teblîğle emrolunan, nebî ise teblîğden haber veren zâttır.” denilmiştir. Bazıları ise şöyle demiştir: “Resûl, kendisine vahiy ve kitap indirilen peygamber, nebî ise kendisine özel vahiy gelmeyen, başka resûlün şeriatini haber veren zâttır.”¹²⁸

Ebû Hilâl, *resûl* ile *nebî* arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: “*Nebî*, ancak mu‘cize sahibi olur. *Resûl*, Allah’tan başkasının elçisi de olabilir. Dolayısıyla resûl, mu‘cize sahibi değildir. Bir şeyden *inbâ‘* (haber verme), bir haber (*nebe‘*) taşımaksızın da olur. Fakat *irsâl* (elçi gönderme), ancak bir haber taşımakla olur. *Nübüvvet* kelimesi, genellikle *nebî* kelimesiyle tamlama oluşturur ve *nübüvvetü’n-nebî* (nebînin nübüvveti) denilir. Çünkü *nebî*, nübüvvetin fâili olması sebebiyle nebî sıfatını almaya hak kazanmıştır. *Risâlet* ise, –resûl Allah tarafından gönderildiği için– Allah’a nisbet edilir... *Risâlet*, resûlün bir başkasına iletmek üzere üstlendiği beyânın tamâmıdır. *Nübüvvet* ise, risâleti yerine getirme yü-

124 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 124.

125 Bkz. İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 45, 109; İbn Hazm, *el-Fasl*, c. III, s. 36; Sâbûnî, *el-Kifâye*, s. 242; *Kitâbu'l-Bidâye*, s. 107; Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 35, 221.

126 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 110.

127 İbn Fûrsek, *Makâlât*, s. 180.

128 Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, c. IX, s. 195-96.

kümlülüğüdür. Bu nedenle, risâletlerin tebliğ edilmesi câiz, nübüvvetlerin tebliğ edilmesi ise câiz değildir.”¹²⁹

Kur’ân’da bir de *resûl* ile aynı kökten türeyen *mürsel* kelimesi vardır. Bunlar, bazen aynı manâda kabul edilmişlerdir.¹³⁰ Ebû Hilâl, *mürsel* ile *resûl* arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: “*Mürsel*, bir başkası tarafından elçi olarak kullanılmayı gerektirir. *Rasûl* ise, elçilik vasıtasıyla elçinin dilinin kullanılmasını gerektirir.”¹³¹

4.9. Nefs-Rûh

Râgıb el-İsfahânî, *rûh* ile *nefs* arasındaki ilişki hakkında şöyle demektedir: “*Rûh*, nefis için bir isimdir. Çünkü nefis rûhun bir kısmıdır. Bu, tıpkı nev‘in cinsin ismiyle isimlendirilmesi ve insanın hayvan diye isimlendirilmesi gibidir. Böylece rûh, sayesinde hayat, hareket elde ettiği, bir takım menfaatler kazandığı ve bazı zararları defettiği parçasının ismiyle isimlendirilmiştir.”¹³²

İbn Hazm’a göre nefis ve rûh bir müsemmâya ait *müterâdif* iki isimdir ve ikisinin de manâsı aynıdır.¹³³

Ebû Hilâl, *rûh* ile *nefs* arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: “*Rûh*, rîh (rüzgâr) cinsinden rakîk (şeffaf) bir cisimdir. Arapça *rûh* ve *rîh* (rüzgâr) aynı köktendir. Bundan dolayı *nefs* (üfleme) kelimesi kullanılır... Cebrâil (as) rûh diye isimlendirilmiştir. Çünkü insanlar, rûhtan faydalandıkları gibi, dinleri hususunda ondan faydalanmaktadırlar. Bu anlamdan dolayı “Kur’ân” da rûh diye isimlendirilmiştir. *Nefs*, hem rûh ve hem zât için kullanılan müşterek bir lafızdır. Te’kîd olarak kullanılır... *Nefs*, aynı zamanda “su” anlamında olup çoğulu *enfâs*’tır... *Nefs*, avucun deriyle dolu olmasıdır. Zât manâsına uygun olan *nefs*, bir şeye bir yönden özgü olandır.”¹³⁴ Ayrıca rûha “nefs” denilmesinin, sonradan ortaya çıkmış felsefî bir isitilâh¹³⁵ olduğu da söylenmektedir.

4.10. İmân-İslâm

İmân ve *islâm*ın eş anlamlı olup olmadığı konusunda üç farklı görüş ortaya çıkmıştır:

129 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 268-69.

130 Zebîdî, *Tâcî’l-Arûs*, c. XXIX, s. 73.

131 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 269.

132 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 369.

133 İbn Hazm, *el-Fasl*, c. V, s. 202, 221.

134 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 103.

135 Mustafavî, *et-Tahkîk*, c. XII, s. 219.

1) İmân ve islâmın bir olduğunu söyleyenler.¹³⁶

2) İmân ve islâmın farklı anlamda olduğunu söyleyenler.¹³⁷

3) İmân ve islâmın ayrı ayrı şeyler olduklarını, ancak birbirleriyle irtibatları bulunduğunu söyleyenler.¹³⁸

Ebû Hilâl, imân ile islâm arasındaki fark konusunda şöyle demektedir: “*İmân*, Allah’a öyle bir itâattir ki, bu itâat, zıddı olan ikâbdan (cezadan) emîn kılar. Bu itâate bağlı olmaları bakımından nâfile ibâdetler *imân* olarak isimlendirilmiştir. *İslâm* ise, Allah’a öyle bir itâattir ki, bu itâat sâyesinde kişi Allah’ın ikâbından (cezasından) sâlim olur. *İslâm*, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) getirdiği şerî’atin özel ismi gibi olmuştur. Bu nedenle Yahûdiler ve diğerleri *imân* kapsamı dışında tutulmadıkları hâlde, *islâm* kapsamı dışında tutulmuşlardır.”¹³⁹

4.11. İlim-Ma’rifet

Kelâmcılar, genel olarak *ilim* ve *ma’rifet* kelimelerini müterâdif kabul etmişlerdir.¹⁴⁰

Ebû Hilâl, *ilim* ile *ma’rifet* arasındaki farkı şöyle izah etmiştir: *Ma’rifet*, *ilim* kelimesinden daha özeldir. Çünkü *ma’rifet*, bir şeyi diğerlerinden ayırarak özünü bilmektir. İlim, mücmel de mufassal da olur. Zührî, “Ben Allah’ı *Ârif* olarak vasıflamam; ancak bu şekilde niteleyenleri de kınamam. Çünkü *ma’rifet*, “evin sayesinde tanındığı izler” anlamındaki *irfânu’d-dâr* ifadesinden alınmıştır” demiştir. Zührî’ye göre Allah’ın, eşyâyı eser ve delîl vasıtasıyla bilmesi câiz değildir. O, “*Ma’rifet*, bilinenleri temyiz etmektir” diyerek, Allah’ın *Ârif* olarak vasıflanmasının doğru olmadığı gibi, “mümeyyiz” olarak vasıflanmasının da doğru olmadığını ima etmiştir. Her *ma’rifet* “ilim”dir; ancak her *ilim* “ma’rifet” değildir. Bu durumda *ma’rifet* kelimesi, “bilineni, başkalarından temyiz etme”yi ifâde eder. Ancak *ilm*, bilineni zikretme husûsunda başka bir tür tahsis bulunmadıkça bu anlamı ifade etmez.¹⁴¹

136 Mâtürîdî, *Kitâbu’l-Tevhîd*, s. 394-95; *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, c. II, s. 313; Nesefî, *Bahrü’l-Kelâm*, s. 151; Bâkîllânî, *Kitâbu Temhîdi’l-Evâil*, s. 390-92; *el-İnsâf*, s. 56; Beyhakî, *el-İ’tikâd*, s. 271; Ebu’l-Mu’în Nesefî, *Tabsiratü’l-Edille*, c. III, s. 1094-95; Cüveynî, *el-‘Akîdetü’n-Nizâmîyye*, s. 87; Pezdevî, *Usûlu’d-Dîn*, s. 157, 228; Sâbûnî, *el-Kifâye*, s. 367-68.

137 Eş’arî, *el-İbâne*, s. 10; Bâkîllânî, *Kitâbu Temhîdi’l-Evâil*, s. 390-92; *el-İnsâf*, s. 56.

138 İbn Hazm, *el-Fasl*, c. III, s. 269-70; İbn Ebi’l-İzz, *Şerhu’l-Akîdeti’l-Tahâviyye*, c. II, s. 490.

139 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 228.

140 İbn Hazm, *el-Fasl*, c. V, s. 242; İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 6, 45; Bâkîllânî, *el-İnsâf*, s. 13.

141 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk*, s. 80-81.

Bursevî, *ilim* ile *ma'rifet* arasındaki fark konusunda şunları söyler: “*Ma'rifet*, hakikatlerdeki özellikleri ve üstünlükleri idrâk etmektir. *İlim* ise, hakikatleri ve gereklerini idrâk etmektir.”¹⁴² O, eserinin başka yerinde *ilim* ile *ma'rifet* arasında şu farkların bulun duğunu ifade etmiştir:

1) *Ma'rifet* cüz'îlerde, *ilim* ise küllîlerde kullanılır.

2) *İlim* mürekkeplerde, *ma'rifet* basîtlerde kullanılır. Bu yüzden, ‘*areftu'llâhe* “Allâh'ı bildim” denilir; ‘*alimtuhu* denilmez.

3) *Ma'rifet* cehaletten sonra idrâki ve son iki idrâk arasına bir şeyin girdiğini ve bu ikisi arasında bir yokluk bulunduğunu bilmek hakkında kullanılır. Bu iki kayıttan hiçbiri *ilim* hakkında geçerli değildir.”¹⁴³

Ebu'l-Mu'în en-Nesefî, *ilim* ile *ma'rifet* bir olduğu için Allah Teâlâ'nın, âlim gibi ârif olarak vasıflanacağını söyleyen Kerrâmiyye'nin bu görüşüne iltifat edilemeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü müslümanların icmâi bunun hilafıdır. Zira *ma'rifet*, mutlak ilmin değil sonradan ortaya çıkan bir amelin ismidir.¹⁴⁴

Hem sözlük anlamlarından hem de âlimlerin açıklamalarından *ilim* ile *ma'rifet*in müterâdif olmadıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bir veya daha fazla kelimenin aynı anlama gelmesi demek olan terâdüf, aslında bir dil problemi olmakla birlikte, o dilde yapılan bütün ilimleri etkilemesi bilinen bir gerçektir. Her dil için yapılan bu tartışmayı, biz bu çalışmamızda kelâm ilmi açısından yapmaya gayret sarfederek bazı önemli sonuçlara ulaştık. Her şeyden önce İslâm dünyasında terâdüf konusunun ilgili çalışmalarda müstakil bir çalışma hâlinde veya en azından bir bölüm içinde Arap dili, tefsir, usûl-i fıkıh, mantık gibi ilimler açısından ele alındığını, ancak kelâm alanında konuyla ilgili yapılmış makale, tez veya kitap tarzında herhangi bir çalışma tespit edemediğimizi ifade etmek isteriz. Ayrıca hadis alanında da bir çalışma yapılmamış olması da dikkat çekici bir durumdur. Öte yandan kelâmcıların kahir ekseriyeti, terâdüfün varlığı ve yokluğu sorununu tartışmamışlar, terâdüf (veya müterâdif) ya da bu anlamı ifade eden bir kavramı doğrudan kullanarak görüşlerini ifade etmişlerdir. Terâdüf kavramını tartışan kelim âlimleri arasında özellikle Gazzâlî ile Fahreddin er-Râzî'yi görüyoruz.

142 Bursevî, *Kelimeler Arasındaki Farklar*, s. 402.

143 Bursevî, *Kelimeler Arasındaki Farklar*, s. 356.

144 Nesefî, Ebu'l-Mu'în, *Tabsiratü'l-Edille*, c. I, s. 131.

Kelâm tarihinde, terâdüf kavramı terim olarak henüz ortaya çıkmamış olsa da, Ebû Hanîfe örneğinde olduğu gibi çok erken dönemden itibaren anlamca birbirine yakın bazı kelimeler arasındaki farkların âlimler tarafından belirtildiğini görüyoruz.

Ehl-i Sünnet kelâmcılarının görüşlerini temel alarak ortaya koyduğumuz bu çalışmada, çoğu kelâmcının terâdüfü kabul ettiğini, bazı kelâmcıların ise kimi kelimeleri müterâdif kabul ederken kimileri arasında fark gözettiğini görüyoruz. Çok sayıda kavram üzerinde durmasalar da, Ebu'l-Yusr el-Pezdevî ve Şehristânî'nin kelâmî kavramlar arasında terâdüf bulunduğunu kabul etmediklerini söyleyebiliriz. Bu konuda terâdüfe kesin olarak kapılarını kapatan âlimin İbn Teymiyye olduğunu ifade etmek gerekir.

Çalışmamızda müterâdif olduğu iddia edilen kavramlardan bazı örnekleri inceleyerek aralarında farklar olduğu lügatler, furûk kitapları, kelâm eserleri ve diğer kaynaklardan istifade edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Abbûd, Mârûn, *Edebü'l-Arab*, Kahire, Müessesetu Hindâvî, 2014.
- Abdutevvâb, Ramazan, *Fusûl fî Fıkhi'l-'Arabiyye*, 6. bs., Kahire, 1420/1999.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed, *Minehu'r-Ravzi'l-Ezher fî Şerhi'l-Fıkhı'l-Ekber*, 1. bs., Beyrut, 1419/1998.
- Alvânî, Mustafa, "Arap Dilinde Terâdüf (Eşanlamlılık)", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, çev. Galip Yavuz, sayı 1, 1996.
- Âmidî, Seyfüddîn, *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*, tah. Ahmed Muhammed el-Mehdî, 2. bs., Kahire, 1424/2004.
- _____, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, tah. Abdurrezzâk Afifî, 1. bs., Riyad, 1424/2003.
- _____, *Gâyetü'l-Merâm fî 'İlmi'l-Kelâm*, tah. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, 1. bs., Beyrut, 1424/2004.
- Aydın, Ömer, *İslâm İnanç Esasları*, 3. bs., İstanbul, 2015.
- Bâkılânî, Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *el-İnsâf fî mâ Yecibu İ'tikâduhu ve lâ Yecüzü'l-Cehlü bihi*, tah. Muhammed Zâhid el-Kevserî, 2. bs., Kahire, 1421/2000.
- _____, *Kitâbu Temhîdi'l-Evâil ve Talhîsi'd-Delâil*, tah. İmâduddîn Ahmed Haydar, 1. bs., Beyrut, 1407/1987.
- Beyâzîzâde, Kemâlüddîn Ahmed b. Hasan, *İşârâtu'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, tah. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, 1428/2007.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *el-İ'tikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd*, tah. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrâhîm Ebu'l-'Ayneyn, Riyad, 1420/1999.
- _____, *el-Kazâ ve'l-Kader ve'r-Red 'alâ men Yahteccü bi'l-Kader*, tah. Ebu'l-Fidâ el-Eserî, Beyrut, 1409/1989.
- _____, *Kitâbu'l-Esmâ ve's-Sıfât*, tah. Abdullah b. Muhammed el-Hâşîdî, Cidde, Mektebetu's-Sevâdî li't-Tevzî', 1412/1991.
- Bû Mulhim, Ali, *el-Menâhi'l-Felsefiyye 'inde'l-Câhız*, 2. bs., Beyrut, 1988.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Kelimeler Arasındaki Farklar (Kitâbu'l-Furuk)*, çev. Ömer Aydın, 2. bs., İstanbul, İşaret Yayınları, 2016.
- Câhız, Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayevân*, tah. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 2. bs., y.y., 1384/1965.

Cebel, Muhammed Hasan Hasan, *el-Mu‘cemu’l-İştikâkî el-Muassal li Elfâzi’l-Kur‘ânî’l-Kerîm*, 1. bs., Kahire, Mektebetü’l-Âdâb, 2010.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Tâcu’l-Lüga ve Sihâhu’l-Arabiyye*, Kâhire, Dâru’l-Hadîs, 1430/2009.

Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Mu‘cemu’l-Ta‘rîfât*, tah. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Kahire, Dâru’l-Fazîle, t.y.

_____, *Şerhu’l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker, İstanbul, T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Cüveynî, İmâmu’l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah, *el-‘Akîdetü’n-Nizâmiyye fi’l-Erkânî’l-İslâmiyye*, tah. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire, 1412/1992.

_____, *eş-Şâmil fi Usûli’d-Dîn*, tah. Ali Sami en-Neşşâr ve dğr., İskenderiyye, 1969.

_____, *Kitâbu’l-İrşâd ilâ Kavâti’l-Edille fi Usûli’l-İ’tikâd*, tah. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, Kahire, 1430/2009.

Divlekçi, Celalettin, “Kur’an’da Eşanlamlılık (Terâdüf) Olgusu (I)”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 7, 2000.

Ebû Hanife, *el-‘Âlim ve’l-Müte‘allim*, tah. Muhammed Zâhid el-Kevserî, y.y., 1368h.

Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hamdân, *Kitâbu’z-Zîne*, tah. Sa‘îd el-Gânimî, Beyrut, 2015.

Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, tah. Muhammed İbrâhîm Selîm, Kahire, t.y.

_____, *Kitâbu’s-Sinâ‘ateyn: el-Kitâbe ve’ş-Şi‘r*, tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm, 1371/1952.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, el-Garîbu’l-Musannef, tah. Muhammed el-Muhtâr el-Ubeydî, 1. bs., Kahire, 1416/1996.

Ebu’l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, tah. Adnân Dervîş, Muhammed el-Misrî, 2. bs., Beyrut, 1419/1998.

Enîs, İbrahim, *Fi’l-Lehecâti’l-‘Arabiyye*, Kahire, 2003.

Eş‘arî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail b. Abdullah, *el-İbâne ‘an Usûli’d-Diyâne*, Beyrut, Dâru İbn Zeydûn, t.y.

Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, tah. Abdulhamîd Hindâvî, 1. bs., Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003.

Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâfi Kitâbi'l-Azîz*, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, 3. bs., Kahire, 1416/1996.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Maksadu'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsna*, 1. bs., Cidde, Dâru'l-Minhâc, 1439/2018.

_____, *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*, tah. Hamza b. Züheyr Hâfiz, y.y., t.y.

_____, *Mihekkü'n-Nazar*, tah. Refik el'Acem, Beyrut, t.y.

Hafâcî, Muhammed Ali Rızk, *'İlmu'l-Fesâhati'l-'Arabıyye*, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 1982.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, “Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân”, *Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân*, (içinde), tah. Muhammed Halefullah Ahmed, Muhammed Zağlûl Selâm, 3. bs., Kahire, Dâru'l-Me'ârif, t.y.

Heyâcene, Mahmûd Selîm Muhammed, *el-Îzâh fî't-Terâdüf*, İrbid, 1437/2016.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, 3. bs., y.y., el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1988.

İbn Dürüstevyeh, Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer, *Tashihu'l-Fasîh ve Şerhihi*, tah. Meuhammed Bedevî el-Mahtûn, Kahire, 1425/2004.

İbn Ebi'l-İzz, Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, tah. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, Şuayb el-Arnaût, Beyrut, 1413/1992.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ, *es-Sâhibî*, tah. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, t.y.

_____, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, tah. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, b.y., Dâru'l-Fikr, t.y.

İbn Fûrek, Muhammed b. el-Hasan, *Makâlâtu's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, tah. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, Kahire, 1425/2005.

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân*, tah. İhsân Abbâs, Beyrut, 1398/1978.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, tah. Muhammed İbrahim Nasr, Abdurrahman Umeyre, 2. bs., Beyrut, 1416/1996.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Edebü'l-Kâtib*, tah. Ali Fâ'ûr, y.y., t.y.

İbn Mâlik et-Tâî, Muhammed b. Abdullah, *Kitâbu'l-Elfâzi'l-Muhatelife fi'l-Me'âni'l-Mu'telife*, tah. Necât Hasan Abdullah Nevlî, Mekke, Câmi'atu Üm-mi'l-Kurâ, t.y.

İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl, *el-Muhassas*, 1. bs., Mısır, 1320h.

İbn Tâvûs, Ali b. Mûsâ b. Ca'fer, *Sa'du's-Su'ûd li'n-Nufûs*, tah. Fâris Tebrîzân el-Hassûn, İran, 1379.

İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm, *Mecmû'u'l-Fetevâ*, Me-dine, 1425/2004.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Osman b. Ömer b. Ebî Bekr, *Müntehâ'l-Vusûl ve'l-E-mel fi'İlme'yi'l-Usûl ve'l-Cedel*, 1. bs., Mısır, 1326h.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn b. Ebî Şerîf, *Kitâbu'l-Müsâmera fi Şer-hi'l-Müsâyera*, 2. bs., Mısır, 1347h.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *Kitâbu'l-Fihrist*, tah. Ey-men Fuâd Seyyid, London, 1430/2009.

Kutrub, Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenîr, *Kitâbu'l-Ezdâd*, tah. Hannâ Haddâd, Riyad, 1405/1984.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd*, tah. Be-kir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, Beyrut, Dar Sader, 2010.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, İstan-bul, Dâru'l-Mizân, 2007.

Mustafavî, Hasan, *et-Tahkîk fi Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs., Tahran, 1385.

Müberred, Ebu'l-Abbâs b. Yezîd, *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu mine'l-Kur'âni'l-Mecîd*, tah. Ahmed Muhammed Süleyman Ebû Ra'd, 1. bs., Kuveyt, Vezâret'l-Evkaf ve's-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 1409/1988.

Mükerrem, Abdul'âl Sâlim, *et-Terâdüf fi'l-Hakli'l-Kur'âni*, Kahire, 2009.

Müneccid, Muhammed Nûruddîn, *et-Terâdüf fi'l-Kur'âni'l-Kerîm (Bey-ne'n-Naariyye ve't-Tatbîk)*, 1. bs., Beyrut, Dimaşk, 1417/1997.

Nesefi, Ebu'l-Mu'în Meymûn, *Bahru'l-Kelâm*, tah. Veliyyüddîn Muhammed Salih e-Furfûr, 2. bs., y.y., 1421/2000.

_____, *et-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*, tah. Habîbullah Hasan Ahmed, 1. bs., Kahire, 1406/1986.

_____, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, tah. Muhammed el-Enver Hâ-mid İsâ, 1. bs., Kahire, 2011.

Oğuz, Orhan, “Kur’ân-ı Kerim’de Terâdüf”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat, 2016.

Ömer, Ahmed Muhtâr, *‘İlmu’ d-Dilâle*, 5. bs., Kahire, ‘Âlemü’l-Kütüb, 1998.

Pezdevî, Ebü’l-Yüsr Muhammed, *Usûlu’ d-Dîn*, tah. Hans Peter Linss, Kahire, 1424/2003.

Raghib, Haidar - Farid, Edi Kurniawan, “et-Tahlîlü’ d-Dilâlî ‘ani’t-Terdâdüf fi’l-Âyâtî’l-Kur’âniyye Sûreti Yûsuf”, *An-Nas: Jurnal Humaniora*, vol. 2, num. 1, September 2017.

Râgıb el-İsfahânî, Ebu’l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, y.y., Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, t.y.

Râzî, Fahrredîn Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fî Usûli’l-Fıkh*, tah. Tâhâ Câbir Feyyâz el-‘Alvânî, 2. bs., Beyrut, 1412/1992.

_____, *et-Tefsîru’l-Kebîr (Mefâtihu’l-Gayb)*, 1. bs., Beyrut, Dâru’l-Fıkr, 1401/1981.

_____, *Kitâbu’l-Erba‘în fî Usûli’ d-Dîn*, 1. bs., Haydarabad, 1353h.,

_____, *Levâmi’u’l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi Te’âlâ ve’s-Sıfât*, Mısır, 1323h.

Recûbî, Muhammed Sâlim, “el-‘Arabiyye beyne’t-Terâdüf ve’l-Furûki’l-Lügaviyye”, *Mecelletü’l-Buhûsi’l-Akademiyye*, sayı 6, Mısırata, 2016.

Rummânî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsâ b. Ali, *el-Elfâzu’l-Müterâdifetü’l-Mütekâribetü’l-Ma’nâ*, tah. Fethullah Sâlih Ali el-Mısrî, 1. bs., y.y., 1407/1987.

_____, *Tefsîru Ebi’l-Hasan er-Rummânî, (Mevsû’atu Tefâsiri’l-Mu’tezile)*, cem ve tah. Hıdr Muhammed Nebhâ, Lübnan, 2009.

Sâbûnî, Nûreddin, *el-Kifâye fî’l-Hidâye*, tah. Muhammed Aruçi, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1435/2014.

_____, *Kitâbu’l-Bidâye mine’l-Kifâye fî’l-Hidâye fî Usûl’id-Dîn*, tah. Fethullah Huleyf, Mısır, 1969.

Seâlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil, *Fıkhü’l-Luğa ve Esrârü’l-‘Arabiyye*, tah. Yâsîn el-Eyyûbî, 2. bs., Beyrut, 1420/2000.

Sîbeveyh, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb (Kitâbu Sîbeveyh)*, tah. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 3. bs., Kahire, 1408/1988.

Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fî Fıkhî’l-Luğa*, Beyrut, 2009.

Suyûtî, Celâlüddîn, *el-Müzhir fî 'Ulûmi 'l-Luga ve Envâ'ihâ*, tah. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ, 4. bs., Kahire, 1958.

Sübkî, Ali b. Abdulkâfî, *el-İbhâc fî Şerhi 'l-Minhâc*, tah. Şa'bân Muhammed İsmâil, Kahire, 1401/1981.

Şâyi', Muhammed b. Abdurrahman Sâlih, *el-Furûku 'l-Lügaviyye ve Eserühâ fî Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 1. bs., Riyad, 1414/1993.

Şehristânî, Abdülkerîm, *Nihâyetü 'l-İkdâm fî 'İlmi 'l-Kelâm*, tah. Alfred Guillaume, London, Oxford University Press, 1934.

Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilâhâti 'l-Fünûn ve 'l-Ulûm*, tah. Refik el-Âcem, Ali Dehrûc, 1. bs., Beyrut, 1996, s. 406

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan Nasîruddîn, *Tecrîdü 'l-İ'tikâd*, tah. Muhammed Cevâd el-Hüseynî el-Celâlî, 1. bs., y.y., 1407h.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Murtezâ, *Tâcu 'l-'Arûs min Cevâhiri 'l-Kâmûs*, tah. Abdulfettah el-Hulv, Kuveyt, 1406/1986.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed, *Esâ-sü 'l-Belâğa*, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Bahrü 'l-Muhît fî Usûli 'l-Fıkh*, tah. Abdulkâdir Abdullah el-Ânî, 2. bs., Kuveyt, 1413/1992.

Ziyâdî, Hâkim Mâlik, *et-Terâdüf fi 'l-Luga*, Bağdat, 1980.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.